

Petrus in de apocriefen *Variaties*

Riemer Roukema

Verschenen in: H. Janssen, K. Touwen (red.), *Steenrots en struikelblok. Petrus in de Evangelies, Handelingen en brieven*, Vught: Skandalon, 116-120

Petrus' personage heeft een enorme doorwerking gehad. Niet alleen in het Nieuwe Testament, maar ook in allerlei andere, latere geschriften komt de figuur van Petrus aan het woord en wordt zijn optreden als apostel beschreven. Deels werkt hij daarin in harmonie samen met de andere leerlingen van Jezus, deels komt juist hun onderlinge rivaliteit aan het licht. In hoeverre zulke tradities teruggaan op historische kernen, is moeilijk te beoordelen. Verreweg het meeste zal moeten worden gerangschikt onder de vrome legenden en pseudepigrafische toeschrijvingen. Toch is het niet geheel uit te sluiten dat her en der herinneringen aan oude mondelinge tradities in die geschriften terecht gekomen zijn.

Een voorbeeld van een mogelijk oud en betrouwbaar traditie is te vinden in het *Evangelie van Thomas* en het *Evangelie van Maria*, die beide gnostische trekken lijken te hebben, maar ook wel in niet-gnostische zin worden opgevat. Ze zijn vooral in het Koptisch bewaard gebleven, maar fragmentarisch ook in het Grieks, de oorspronkelijke taal. Aan het slot van zowel het *Evangelie van Thomas* als het *Evangelie van Maria* keert Petrus zich tegen Maria, met wie Maria Magdalena is bedoeld. Ook uit andere geschriften is af te leiden dat zij in het vroege christendom voor bepaalde gelovigen gezag had en door hen als leider werd erkend. In deze twee evangelies wordt haar positie als leerling en getuige van Jezus echter door Petrus aangevochten. Petrus lijkt te staan voor de vroege 'katholieke' traditie (of hoe we die ook noemen), en Maria of de groep die zich op haar beriep staat dan voor een andere richting. In het *Evangelie van Maria* staat Andreas aan Petrus' kant, maar neemt Levi het voor Maria op en berispt hij Petrus. Hiermee wordt gesuggereerd dat Maria tegenover de mannelijke apostelen van Jezus niet alleen stond maar ook onder hen of hun leerlingen medestanders en volgelingen had. Deze evangelies worden ergens in de tweede eeuw gedateerd, maar deze botsing kan goed teruggaan op een conflict dat echt heeft plaatsgevonden, en waaraan de auteur van de nieuwtestamentische Handelingen wellicht bewust voorbij gegaan is. Zekerheid is hierover niet te geven.

Evangelie van Maria 17-18

Petrus (...) vroeg hun aangaande de Verlosser: 'Heeft hij dan buiten ons om en in het geheim met een vrouw (Maria) gepraat? Moeten wij ons soms omkeren en allemaal naar haar luisteren? Heeft hij aan haar de voorkeur gegeven boven ons?' Toen huilde Maria en zei ze tegen Petrus: 'Mijn broeder Petrus, wat denk je? Denk je dat ik het zelf in mijn hart bedacht heb of dat ik leugens vertel over de Verlosser?' Levi nam het woord en zei tegen Petrus: 'Petrus, jij bent altijd zo'n driftkop. Ik zie nu dat je redetwist met deze vrouw zoals de tegenstanders. Als de Verlosser haar waardig bevonden heeft, wie ben jij dan om haar te verwerpen. Het staat vast dat de Verlosser haar erg goed kent en daarom meer van haar hield dan van ons' (vertaling G.P. Luttikhuisen).

Volgens een oude traditie, opgetekend door bisschop Irenaeus van Lyon (in 180-185), was Petrus de zegsman van Marcus toen deze zijn evangelie schreef. Hoe dit ook zij, in ieder geval werd hiermee aan het evangelie van Marcus apostolisch gezag toegekend. Bovendien is

er op naam van de apostel zelf een Grieks fragment van een *Evangelie van Petrus* bewaard gebleven. Die paar bladzijden handelen over Jezus' lijden, kruisiging en opstanding. Met enige goede wil kan het synoptisch naast de canonieke evangeliën gelezen worden. Het bevat allerlei eigen accenten, bijvoorbeeld dat Jezus aan het kruis uitriep: 'Mijn kracht, (mijn) kracht, u hebt mij verlaten.' Het Hebreeuwse *eli* ('mijn God') is hier dus geïnterpreteerd als *cheli*, 'mijn kracht'. Bij Jezus' opstanding wordt hij door twee mannen ondersteund en wandelt het kruis achter hen aan. Voorts bestond er een Grieks werk getiteld *De prediking van Petrus*, dat als geheel verloren is gegaan, maar waaruit door diverse kerkvaders wordt geciteerd.

Prediking van Petrus (in: Clemens van Alexandrië, *Stromateis* VI, 128)

Petrus zegt in de Prediking (van Petrus) over de apostelen: 'Toen wij de boeken die wij hadden van de profeten, opensloegen, vonden wij dat zij nog voor de stichting van Jeruzalem, nu eens in gelijkenissen, dan weer in raadsels, en soms concreet en met zoveel woorden, Jezus Christus noemden, zijn komst en dood en kruis en alle andere kwellingen die de Joden hem aandeden, en zijn opstanding en opname in de hemelen, zodat al die dingen zijn beschreven die hij moest ondergaan en die na hem zullen gebeuren. Toen we dat inzicht verwierven, zijn we gaan geloven in God, op grond van hetgeen over hem was geschreven.'

Uit de tweede helft van de tweede eeuw stammen de *Handelingen van Petrus*, waarvan allerlei sterk afwijkende handschriften bewaard gebleven zijn. In een belangrijk Latijns handschrift wordt onder meer beschreven hoe Petrus in Rome in conflict kwam met Simon de Tovenaar, naar analogie van de canonieke Handelingen 8:14-24. Daarop volgt een uitvoerige, ook in het Grieks bewaard gebleven beschrijving van Petrus' martelaarschap en de woorden die hij daarbij sprak. Daarin staat de bekende passage dat Petrus Rome uitliep en daar Christus tegenkwam. Petrus vroeg, 'Heer, waar gaat u naar toe?', in het Latijn: *Quo vadis?* Christus zei dat hij naar Rome ging om opnieuw te worden gekruisigd. Dat betekende dat hij in de persoon van Petrus opnieuw zou worden gekruisigd. Beschreven wordt dat Petrus met zijn hoofd naar beneden gekruisigd wilde worden, hetgeen zo geschiedde. Voor zijn dood sprak hij vanaf het kruis nog een lange rede. Dit relaas van Petrus' martelaarsdood kan eventueel worden opgevat als een uitwerking van Johannes 21:18-19, waar de opgestane Jezus het levenseinde van zijn leerling aankondigt.

Martelaarschap van Petrus 6¹

Toen ze (Albinus en Agrippa, twee Romeinse bestuurders) dit overwogen, hoorde Xantippe (Albinus' vrouw, leerling van Petrus) van het plan dat haar man met Agrippa smeedde. Ze berichtte Petrus hiervan met de bedoeling dat hij uit Rome weg zou gaan. Ook de andere broeders (...) vroegen hem weg te gaan. Maar Petrus zei hun: 'Moeten we dan vluchten, broeders?' Ze zeiden hem: 'Nee, maar zo kun je nog de Heer dienen.' Door de broeders overtuigd, ging hij alleen weg, en zei: 'Laat niemand van jullie met me meegaan; maar ik vertrek alleen, incognito.' Toen hij de poort was uitgegaan, zag hij de Heer Rome binnengaan. Toen hij hem zag, zei hij: 'Heer, waar gaat u naar toe?' De Heer zei hem: 'Ik ga naar Rome om gekruisigd te worden.' Petrus zei hem: 'Heer, wordt u opnieuw gekruisigd?' Hij zei hem: 'Ja, Petrus, ik word opnieuw gekruisigd.' Petrus kwam tot zichzelf, zag de Heer naar de

¹ In het boek waarin dit artikel is gepubliceerd, staat dit citaat (ten onrechte) pas verderop, op p. 119 (RR).

hemel opstijgen, keerde vol vreugde naar Rome terug en prees de Heer omdat hij had gezegd: 'Ik word gekruisigd', hetgeen aan Petrus zou gebeuren.

Of Petrus echt in Rome is geweest en of zijn optreden en martelaarschap daar echt hebben plaatsgevonden, wordt sinds lang betwijfeld. Irenaeus schreef in diezelfde tijd dat Petrus en Paulus in Rome de kerk hebben gesticht. Dit moest enerzijds bijdragen aan het beeld van de harmonie tussen deze apostelen, in weerwil van nieuwtestamentische getuigenissen over een zekere spanning en zelfs een conflict tussen hen. Anderzijds verhoogde de traditie van Petrus' werkzaamheid en martelaarschap in Rome het prestige van de kerk in die stad, omdat de rots van de kerk, die Petrus volgens Matteüs 16:18-19 was, daar zijn bestemming zou hebben gevonden. Fik Meijer vindt er in zijn recente boek over Petrus geen doekjes om dat hij deze en soortgelijke tradities verzonnen acht. Zelfs in het Nieuwe Testament wordt Petrus niet met Rome verbonden, tenzij men de groet uit Babylon in 1 Petrus 5:13 als zodanig wil opvatten. Zijn Petrus' werkzaamheid en dood in Rome fictie, dan zou dat betekenen dat de Sint Pieter in die stad op een legende is gebouwd. Protestantenvrouwen zouden daar geen moeite mee hebben, voor veel rooms-katholieken ligt dat gevoeliger.

Afgezien van deze *Handelingen van Petrus* zijn er diverse andere geschriften over Petrus' activiteiten bewaard gebleven. Een in het Koptisch overgeleverd verhaal, *De Handeling van Petrus* genoemd, vertelt hoe hij zijn verlamde dochter op aandrang van de menigte geneest, maar daarna de verlamming laat terugkomen, en uitlegt dat zij verlamd was zodat een huwelijk haar bespaard zou worden. In de veelal gnostische, Koptische boeken die bij Nag Hammadi zijn gevonden, staat een ander geschrift, *De Handelingen van Petrus en de twaalf apostelen*, dat echter geen typisch gnostische inhoud heeft. De titel is kennelijk later toegevoegd en past niet geheel bij het geschrift, want het verhaalt dat *elf* leerlingen van Jezus, inclusief Petrus als hun leider, naar een stad overzee reizen waar zij hun boodschap willen brengen. Zij ontmoeten daar een man die parels aanbod en zich eerst bekend maakt als Lithargoël, later als Jezus Christus zelf. Hij was zijn apostelen dus al vooruit gegaan, ofwel, hij is al in 'de wereld' aanwezig, kan dat betekenen. Van de apostelen wordt, behalve Petrus, alleen Johannes bij name genoemd. In hun optreden, dat moest strekken tot lichamelijke en geestelijke genezing van de stadsbewoners, werken zij eensgezind samen.

Twee uitvoerige avonturenromans handelen over Petrus' reizen in Fenicië en Syrië, waar hij het regelmatig aan de stok krijgt met – ook daar weer – Simon de Tovenaar, die daar model staat voor de zelfverklaarde apostel Paulus. Deze geschriften zijn toegeschreven aan Clemens van Rome, die wordt voorgesteld als Petrus' leerling en reisgenoot, en heten daarom de *Pseudoclementijnse Homilieën* en *Recognitiones*. Het eerste werk is overgeleverd in het Grieks en het Syrisch, het tweede in het Latijn en het Syrisch. Beide stammen uit de vierde eeuw maar gaan, gezien hun overeenkomsten, hoogstwaarschijnlijk terug op een geschrift uit de derde eeuw. Aan de *Homilieën* gaat bij wijze van inleiding een *Brief van Petrus aan Jakobus* vooraf, waarin de auteur zich sterk maakt voor de wet van Mozes en zich keert tegen een vijand, in wie we Paulus moeten zien. In de *Recognitiones* worden de beschreven reizen zeven jaar na de dood van Jezus, 'de ware profeet', gesitueerd. Deze werken getuigen van een joods getint christendom, maar bevatten ook allerlei filosofische tradities. Markant is de felle rivaliteit tussen Petrus en zijn medestanders enerzijds en Simon de Tovenaar, alias de apostel Paulus, anderzijds.

Brief van Petrus aan Jakobus 2:3-5

Want sommigen uit de heidenen hebben mijn prediking overeenkomstig de wet afgewezen en hebben het onzinnige, tegen de wet ingaande onderricht van een vijandig mens (Paulus) geaccepteerd. En sommigen hebben, terwijl ik nog in de buurt was, gepro-

beerd mijn woorden met gekunstelde interpretaties om te buigen tot de ontbinding van de wet, alsof ik daar ook zelf wel zo over dacht, zonder dat openlijk te verkondigen. Daar klopt niets van! Want dat houdt verzet in tegen de wet van God die door Mozes is uitgesproken en waarvan onze Heer heeft betuigd dat die voor eeuwig zal blijven, aangezien hij aldus zei: 'De hemel en de aarde zullen voorbijgaan, van de wet zal geen jota of tittel vergaan.'

Uit de vijfde eeuw stammen verder de korte, Griekse *Handelingen van Petrus en Andreas*, en uit nog latere tijd zijn er de Griekse *Handelingen van Petrus en Paulus* en het *Martelaarschap van Petrus en Paulus*. Hieruit blijkt weer hoe Petrus en Paulus in harmonie werden gezien.

Behalve van Petrus' (vermeende) prediking en reizen zijn er getuigenissen van de openbaringen die hij zou hebben ontvangen en op schrift gesteld. Er bestaan twee werken die *Openbaring van Petrus* heten. Van het ene is in het Grieks alleen een fragment bewaard. Van het gehele werk bestaat een Ethiopische vertaling. Het handelt over Gods oordeel over de wereld en de straffen voor de zondaars in de hel. Het geschrift dateert van circa 200, en is wel door kerkvaders geciteerd, dus het had in de kerk een zeker gezag. De andere *Openbaring van Petrus* stamt uit dezelfde tijd en maakt deel uit van de collectie van Nag Hammadi. Dat werk bevat een gesprek van Jezus met Petrus in de tempel in Jeruzalem, waarin Jezus zijn leerling voorbereidt op de dwalende leiders die de verering van een dode zullen leren. Daarmee zijn de leiders van de vroege 'katholieke' kerk bedoeld, die het hielden bij de gekruisigde Jezus. Voorts ziet Petrus hoe Jezus gekruisigd wordt, maar niet echt, want de echte, levende Jezus bevond zich lachend boven het kruis. Petrus krijgt de opdracht die geheimenissen onbevreesd te verkondigen.

De Koptische werken uit Nag Hammadi en de Koptische Codex Tchacos (bekend van het *Evangelie van Judas*) bevatten voorts een *Brief van Petrus aan Filippus*. Daarin vertelt Petrus van een verschijning van de verrezen Christus op de Olijfberg, waar deze zijn gnostische onderricht aan de apostelen uiteenzet. Petrus staat hier duidelijk aan het hoofd van de andere apostelen. Ook het *Geheime Boek van Jakobus* uit de collectie van Nag Hammadi is van belang, omdat Jakobus daar in briefvorm beschrijft dat Jezus 550 dagen na zijn verrijzenis in het bijzonder aan hem en aan Petrus verschijnt. De brief is zowel in gnostische als in niet-gnostische zin uitgelegd. Hij bevat enerzijds polemieken met het 'katholieke' christendom, maar betuigt anderzijds dat verlossing is te vinden door te geloven in Jezus' kruis, en dat het ware leven is gebaseerd op geloof, kennis, liefde en daden. Zo'n boodschap kan hebben geklonken in een groepering in Alexandrië die, omstreeks 200, op het punt stond met de langzamerhand strakker georganiseerde kerk te breken maar toch vrij dicht bij de 'katholieke' prediking stond. Petrus was dan een strategische figuur als ontvanger van deze geheime openbaring.

Verbluffend is het, hoe veel er in de eerste eeuwen van het christendom aan de apostel Petrus is toegeschreven. Allerlei auteurs zetten hem graag in, maar dan wel elk in hun eigen variant: als verkondiger van de boodschap van Jezus, als ingewijde in zijn geheimenissen. Petrus wordt enerzijds beschreven als de leider van de andere apostelen, die dan ook goed met hem samenwerken, maar anderzijds komen spanningen met andere leerlingen van Jezus aan het licht. Tegen de achtergrond van deze verscheidenheid van tradities heeft de kerk haar keuze voor een canon gemaakt. De gnostisch gekleurde boeken kwamen, voor zover ze breder bekend waren, hiervoor in het geheel niet in aanmerking. Andere werken zijn echter, al werden ze niet canoniek verklaard, toch eeuwenlang met de kerkelijke traditie meegegaan, soms zelfs tot op vandaag.

Literatuur

- Helen Bond, Larry W. Hurtado (red.), *Peter in Early Christianity*, Grand Rapids 2015
- J.K. Elliott, *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford 1993
- A.F.J. Klijn, *De Apocriefen van het Nieuwe Testament. Buitenbijbelse evangelies, handelingen, brieven en openbaringen*, Kampen 2006
- G.P. Luttikhuisen, *Gnostische Geschriften I*, Kampen 1986
- Fik Meijer, *Petrus. Leerling, leraar, mythe*, Amsterdam 2016
- Marvin Meyer (red.), *The Nag Hammadi Scriptures*, New York 2007
- A. Roberts, J. Donaldson (red.), 'Pseudo-Clementine Literature', in *The Ante-Nicene Fathers* 8, Edinburgh / Grand Rapids 1995 (reprint), 75-346